

Особливості становлення та розвитку навчальної дисципліни географії в школах України

І. В. Удовиченко

Сумської обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Суми, Україна

Paper received 09.04.18; Accepted for publication 14.04.18.

<http://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-162VI66-13>

Анотація. У статті висвітлено окремі аспекти розвитку навчальної дисципліни географії в школах України. Відображено, в історичному ракурсі, становлення географії в системі навчальних предметів української школи. Проаналізовано сучасні особливості географічної освіти в школі та навчально-методичне забезпечення процесу навчання географії учнів у закладах загальної середньої освіти. Акцентовано увагу на актуальності розробки навчально-методичного забезпечення профільного навчання географії школярів на сучасному етапі розвитку освіти в Україні.

Ключові слова: навчальна дисципліна, географія, учні, учителі, заклади загальної середньої освіти, профільний рівень.

Постановка проблеми. Оновлення змісту освіти є визначальним складником реформування освіти в Україні та передбачає приведення його у відповідність із сучасними потребами учня й суспільства. Запровадження профільного навчання у старшій школі зумовлює перегляд підходів до організації, змісту, дидактичного забезпечення, методичного супроводу викладання навчальних дисциплін у школі, у тому числі й географії.

Одним із важливих компонентів якісної організації побудови нового є вивчення історичних аспектів минулого, зокрема, що стосується розвитку географії як шкільної навчальної дисципліни та дослідження особливостей географічної освіти у контексті психолого-педагогічних умов навчання географії учнів закладів загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вдосконалення змісту та методики викладання шкільної географічної освіти в Україні у своїх працях розглядали: М. Баранський, А. Баркова, Н. Бірюкова, О. Борзова, О. Діброва, Е. Дурманенко, В. Жерделя, Я. Жупанський, Ф. Заставний, О. Іванівський, В. Кістяківський, С. Кирилюк, С. Кобернік, В. Корнеєв, Л. Круглик, П. Масляк, О. Надтока, М. Откаленко, В. Пестушко, В. Плахута, М. Паламарчук, С. Пальчевський, О. Половінкін, Г. Пустовіт, С. Рудницький, Я. Руднев, В. Сасихов, Ю. Саушкін, А. Сиротенко, Л. Тименко, П. Терехов, О. Топузов, Г. Уварова, Б. Чернов, О. Шаблій, Е. Шипович, П. Шищенко, І. Шоробура та багато інших.

Формулювання мети статті. Метою статті є висвітлення історичного аспекту розвитку географії як шкільної навчальної дисципліни та сучасних особливостей географічної освіти під кутом зору психолого-педагогічних умов навчання географії учнів закладів загальної середньої освіти в Україні.

Методи дослідження. З метою висвітлення особливостей становлення та розвитку навчальної дисципліни географії в школах України використано методи: аналізу, синтезу, узагальнення тощо.

Виклад основного матеріалу. Шкільна географічна освіта як одна із складових духовного становлення особистості потребує сьогодні нових підходів і шляхів розвитку, удосконалення змісту та технологій побудови освітнього процесу, методологічної переорієнтації географічної освіти на особистість.

Подальший розвиток шкільної географічної освіти в Україні неможливий без всебічного аналізу того, що було зроблено раніше, тобто без вивчення особливостей її становлення в контексті історичного аспекту.

Вивчення літературних джерел дозволяє констатувати, що географія, як самостійна навчальна дисципліна з'явилась у навчальних планах шкіл України у XVII-XVIII століттях. У цей же час з'явилися навчально-методичні видання з географії, зокрема: підручники: «География или краткое земного округа описание» (1710 р.) та Гюбнера; з методики викладання предмету – Я. Коменського, Ф. Прокоповича, пізніше – М. Чернишевського, К. Ушинського [5].

Упродовж XIX століття географія, з набору розрізаних відомостей про окремі країни, їхнє географічне положення та природні умови, перетворюється на систему наукових знань, зокрема, 1800-1864 рр. характеризуються формуванням елементів шкільної географічної освіти, 1864- 1905 рр. – розвитком шкільної географічної освіти як цілісної системи [5]. Навчальне забезпечення викладання географії в школах України урізноманітнюється на початку XIX століття за допомогою підручників, які розробили: К. Арсеньєв, С. Барановський, Н. Вахнянін, Є. Зябловський, П. Калитовський, К. Смирнов, Ф. Студитський, М. Тімаєв, І. Янчин та інші. Окрім того, навчання географії супроводжується методичними вказівками М. Бойкова, В. Краузе тощо.

У другій половині XIX століття Д. Кайгородовим та О. Павловим розробляються програми для середньої школи, у методиці викладання географії значна увага приділяється проведенню екскурсій; акцент робиться на активізації методів навчання та використанні наочності; відбувається формування основних елементів системи шкільної географічної освіти: структури, змісту, навчальних цілей і завдань, засобів та методів навчання.

В Україні в школі періоду кінця XIX – початку XX століття з'являються підручники з географії: О. Баркова, П. Блохи, О. Герда, В. Григор'єва, Г. Іванова, О. Крубера, Е. Лесгафта, С. Персонального, М. Пуліковського, Д. Семенова, С. Чефранова, І. Янчина та інших [2].

На початку ХХ століття географія, з науки, яка займалась описом Землі, перетворюється на ту, що значною мірою інтегрує в собі природничі, соціальні, економічні закономірності, розглядаючи їх у часовому й просторовому вимірах, що, у свою чергу, спрямовано на формування політичної, економічної, екологічної культури школярів. Реформаційне значення того часу мав документ – «Проект єдиної школи на Україні», у якому значну увагу приділено наукам про природу (зоологія, ботаніка, мінералогія, фізика, хімія, географія) [5]. Значний внесок у розвиток методики географії цього періоду зробили: С. Аржанов, А. Баранов, О. Барков, П. Блонський, К. Воблий, В. Герд, С. Григор'єв, О. Крубер, Л. Ніконов, А. Нечасєв, С. Павлович, І. Поляновський, Б. Райков, С. Русова, М. Усков, С. Чефранов, К. Ягодовський та інші [2]. З'явилися підручники з географії: П. Белохи, С. Бобіна, П. Броунова, К. Воблого, В. Гашкова, К. Дубняка, В. Ерделі, А. Іванівського, Г. Іванова, М. Іванцова, А. Карпова, В. Кістяківського, Л. Колесниченка, А. Лінберга, Е. Лесгафта, М. Любарського, І. Марченка, С. Меча, М. Панченка, О. Покровського, В. Ряднова, А. Свиридова, І. Старостина, О. Сухова, І. Трояновського, М. Ускова, О. Холмика [2].

Розвиток шкільної географічної освіти в Україні першої половини ХХ століття характеризувався її удосконаленням, що зумовлювалось соціально-економічними та політичними факторами розвитку суспільства. Зокрема, окрім вивчення складових фізичної географії у курсі природознавства, у школах вводяться країнознавчі курси [3]. У цей час географія як навчальна дисципліна вводиться до програм навчальних закладів майже всіх типів в Україні, спостерігається активізація методичної думки, особливо щодо розвитку методів вивчення початкового курсу фізичної географії. Однією з найпоширеніших форм позашкільної роботи учнів стає проведення краєзнавчих екскурсій, звертається увага на необхідності встановлення причинно-наслідкових зв'язків між розрізненими географічними явищами, пропагується краєзнавчий принцип у викладанні географії. У цей час випускаються друком підручники з географії: М. Баранського, О. Баркова, І. Вітвера, О. Добрава, Г. Іванова, В. Ерделі, М. Лялікова, І. Мамаєва, О. Половінкіна, М. Скаткіна, К. Строева, П. Счастнева, П. Терехова, С. Чефранова.

Друга половина ХХ століття характеризувалася введенням пропедевтичного природознавчого курсу у початкову школу України, вивченням географії з 5-го по 10-й клас за допомогою пропедевтичного природознавчого курсу та навчального предмету географія, на вивчення якого відводилось по 2 години на тиждень на кожній паралелі класів.

У цей час виходять друком шкільні підручники авторів: Й. Гілецького, Ф. Заставного, В. Макасовського, П. Масляка, А. Сиротенка, П. Шищенка, Б. Яценка тощо.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризувався чередою освітніх реформ, які стосувалися структури 11-ти, 12-ти річної школи, що, у свою чергу, вплинуло на структурованість шкільного курсу географії в системі внутрішкільного планування. Так, інваріантна

складова навчальних планів того періоду передбачала вивчення різних курсів географії (загальна географія, географія материків і океанів, фізична географія України, економічна географія України, соціально-економічна географія світу) з 6-го по випускний клас школи. У цей період питанням удосконалення змісту та методики викладання шкільної географічної освіти в Україні приділяється значна увага, що, у свою чергу, знайшло відображення у працях: Н. Бірюкової, О. Діброви, Е. Дурманенко, Я. Жупанського, С. Коберніка, В. Корнеєва, Л. Круглик, М. Откаленко, В. Пестушка, В. Плахути, М. Паламарчука, С. Пальчевського, Г. Пустовіта, В. Сасихова, Е. Шипович та інших.

У практику роботи вчителя географії входять різні види технології графіки: В. Шаталова, О. Скуратовича, О. Федія, С. Коберніка, П. Барабохи, І. Удовиченко [4]; метод проектів Д. Дьюї; інноваційні та інтерактивні технології, які детально висвітлені, відповідно, О. Пехотою та О. Пометун.

Навчально-методичне забезпечення у практиці роботи вчителя географії набуває великого значення, про що й наголошують у своїх працях: Ю. Господарок, Л. Зеленська, С. Кирилюк, О. Надтока, Т. Назаренко, Г. Пичугіна, Є. Плісецький, В. Соловійова, О. Стадник, О. Топузов, І. Шоробура, Г. Щука та інші. На допомогу українському вчителю географії виходить велика кількість шкільних підручників, альтернативних програм, посібників, хрестоматій, атласів, контурних карт, практикумів тощо. Так, значну увагу питанням шкільного підручникотворення з географії приділяють: Г. Бабченко, В. Баштовий, В. Бойко, І. Брущенко, Л. Булава, Л. Вішнікіна, Й. Гілецький, Т. Гільберг, О. Гончаренко, І. Дітчук, Г. Довгань, М. Дольницький, В. Дорошенко, О. Заставецька, Ф. Заставний, В. Ільченко, С. Капіруліна, С. Кобернік, Р. Коваленко, Т. Коршевнік, Л. Круглик, О. Любимцева, П. Масляк, І. Миколі, С. Міхелі, Н. Муніч, Т. Назаренко, О. Надтока, Л. Паламарчук, В. Пестушко, Л. Покась, С. Рудницький, Л. Тименко, О. Топузов, В. Садкіна, Т. Сак, В. Самойленко, М. Сеньків, В. Січинський, А. Сиротенко, О. Скуратович, В. Совенко, О. Стадник, Г. Уварова, О. Шаблій, Р. Шаламов, П. Шищенко, А. Шуканова, Б. Чернов, Р. Чобан, В. Юрківський, О. Ярошенко, Б. Яценко та інші. Питання конструювання та використання навчально-методичних комплексів (комплектів) та їх компонентів детально у своїх працях розглядають: В. Беспалько, В. Вязовкин, Ю. Гафарова, І. Зверев, Д. Зуєв, А. Макаров, В. Пасічник, З. Трофимова, С. Шаповаленко та інші.

Значне навчально-методичне забезпечення дозволяє українському вчителю якнайкраще викладати географію в школі, однак, у своїй практиці на початку ХХІ століття він стикається з іншою проблемою – зменшення кількості годин на вивчення окремих курсів географії.

В умовах глобалізації світового господарства важливим для географічної освіти старшокласників стає показ своєрідності організації національних господарств різних країн світу; виявлення їх спільних та відмінних рис, особливостей трансформації сучасного конкурентного ринкового середовища; аналіз моделей господарського розвитку країн світу – близького та далекого до України зарубіжжя;

виявлення сучасних тенденцій розвитку світового господарства в умовах глобалізації та економічної інтеграції, що стає організаційно можливим завдяки запровадженню профільному навчанню географії в 10-11 класах школи. На допомогу вчителю в реалізації профільного навчання географії розробляються: навчальні програми – В. Безуглий, Т. Гільберг, Л. Паламарчук та ін.; підручники – В. Безуглий, Т. Гільберг, А. Довгань, Л. Паламарчук тощо.

На часі – нова освітня реформа в Україні [1], яка передбачає інтеграцію змісту навчальних дисциплін, профілізацію, що, у свою чергу, передбачає зміни в структурі, змісті, методиці шкільної географічної освіти, педагогічними умовами упровадження якої в шкільну практику є: розроблення технологій залучення вчителів до процесу реформування освітнього середовища в умовах профільної школи взагалі та з розробки навчально-методичного забезпечення з предмету зокрема; збільшення кількості досліджень, у тому числі наукових, присвячених вивченню досвіду організації й розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів географії для роботи в профільній школі; навчання вчителів географії для роботи в профільній школі в системі післядипломної освіти засобами формування предметно-методичних, психолого-педагогічних знань у контексті компетентнісного зорієнтованого викладання.

Входження України до європейського освітнього простору актуалізує проблему впровадження профільного навчання старшокласників як одного з етапів реформування освітньої галузі держави у відповідності з міжнародними стандартами освіти. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність пошуку нових підходів до організації освіти у старшій школі, з метою створення найбільш сприятливих умов для становлення і розвитку особистості учнів, формування у них адекватної самооцінки, більш повного уявлення

про майбутню сферу професійної діяльності та вільного й свідомого її вибору, проте, й застерігає від дій, які можуть нівелювати географічну освіту, перетворивши на пропедевтичну, допоміжну.

Кожен із етапів освітньої реформи – результат соціально-політичних, економічних та освітніх перетворень, які зумовлюють зміну підходів до визначення змісту навчання, створення відповідних навчальних програм і підручників, розробку підходів до викладання в них змісту навчального матеріалу та моделювання відповідного методичного забезпечення [3].

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що, шкільна географічна освіта в Україні проходить нелегкий шлях свого становлення. Процес навчання географії в українській школі сьогодні урізноманітнений великою кількістю навчальних програм, альтернативних підручників, тематичних атласів і контурних карт, допоміжною літературою, хрестоматіями, словниками, довідниками, практикумами, збірниками тестових вправ тощо.

Наявне навчально-методичне забезпечення дозволяє вчителю виявити творчий підхід, самостійно сформулювати теку для роботи, комплекти, комплекси, маючи необхідне методичне забезпечення, чого не можна ще у повній мірі сказати про профільне навчання. Це, у свою чергу, потребує залучення вчителів до процесу реформування освітнього середовища в Україні в умовах профільної школи взагалі та з розробки навчально-методичного забезпечення з предмету зокрема.

З огляду на зазначене вище, перспективами подальших розвідок за означеним напрямом є дослідження теоретико-методичних основ навчання географії учнів профільної старшої школи в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс] <http://mon.gov.ua/2016/12/05/konczepczyia.pdf>.
- [2] Кирилюк С. М. Проблеми викладання географії у школі [Електронний ресурс] http://collectedpapers.com.ua/problems_teaching_geography_schools/3-2-navchannya-geografii-v-ukrayini-v-xix-na-mezhixh-stolit.
- [3] Назаренко Т. Г. Всесвітня спадщина ЮНЕСКО / Т. Г. Назаренко, О. В. Супричов // Науково-методичний журнал «Географія». – Х. : Основа. – 2013. – № 11. – С. 9.
- [4] Удовиченко І. В. Активізація розумової діяльності учнів на уроках економіки (через призму використання технології графіки). – Сучасні технології навчання : зб. наук.-метод. пр. / І. В. Удовиченко. – Суми, Алушта : РІВВ СНАУ, 2002. – С. 100-111.
- [5] Шоробура І. М. Шкільна географічна освіта : історія, проблеми, перспективи / І. М. Шоробура. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 350 с.

REFERENCES

- [1] Concept «New Ukrainian School» [Electronic resource] <http://mon.gov.ua/2016/12/05/konczepczyia.pdf>.
- [2] Kirilyuk S. M. Problems of teaching Geography at school [Electronic resource] http://collectedpapers.com.ua/problems_teaching_geography_schools/3-2-navchannya-geografii-v-ukrayini-v-xix-na-mezhixh-stolit.
- [3] Nazarenko T. G. The World Heritage of UNESCO / T. G. Nazarenko, O. V. Suprichov // Scientific-methodical journal «Geography». – Kh. Osнова. – 2013. – No. 11. – P. 9.
- [4] Udovychenko I.V. Activating the mental activity of students at Economics lessons (through the prism of graphic technology use). – Modern teaching technologies: Collection of scientific-methodical works / I. V. Udovychenko. – Sumy, Alushta: EPU SNAU, 2002. – P. 100-111.
- [5] Shorobura I. M. School Geographic Education: History, Problems, Perspectives / I. M. Shorobura. – Kamyanets-Podilsky: Abetka, 2005. – 350 p.

Особенности становления и развития учебной дисциплины географии в школах Украины**И. В. Удовиченко**

Аннотация. В статье раскрыты отдельные аспекты развития учебной дисциплины географии в школах Украины. Отображено, в историческом ракурсе, становление географии в системе учебных предметов украинской школы. Проанализированы современные особенности географического образования в школе и учебно-методическое обеспечение процесса обучения географии учеников в общеобразовательных учебных заведениях. Акцентируется внимание на актуальности разработки учебно-методического обеспечения профильного обучения географии школьников на современном этапе развития образования в Украине.

Ключевые слова: учебный предмет, география, ученики, учителя, общеобразовательные учебные заведения, профильный уровень.

Features of formation and development of geography as an educational subject in schools of Ukraine**I. V. Udovychenko**

Abstract. The article reveals separate aspects of development of geography as an educational subject in schools of Ukraine. The formation of geography in the system of educational subjects of Ukrainian school is shown in the historical perspective. Modern features of geographic education at school, educational and methodical support of geography teaching process of students of general educational establishments are analyzed. The emphasis is placed on the urgency of the development of teaching and methodological support for profile geography education of students at the present stage of the development of educational system in Ukraine.

Keywords: educational subject, geography, students, teachers, general educational establishments, profile level.